

İSLAM VE YORUM III

Din, Bilim ve Medeniyet
(Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)

III. CİLT

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

İNÖNÜ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINEVİ

Inönü Üniversitesi
(İlahiyat Fakültesi)

Inönü Üniversitesi Yayınları No: 68

Sertifika No
26607

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

ISBN
978-605-7853-21-9

1. Baskı Ekim 2019 Ankara, 500 Adet

Editörler
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi Serkan DEMİR

İsteme Adresi
Inönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
44280 Kampüs / MALATYA
Telefon: (0422) 377 49 99
e-posta: ilahiyat@inonu.edu.tr

Baskı
TDV
YAYIN MATBAACILIK TİC. (ŞİLETMESİ)
BASIMEVİ | PRINTING HOUSE
Ostim OSB Mah. 1256 Cad. No:11
Yenimahalle / ANKARA
Tel: 0312 354 91 31 (pbx)
Faks: 0312 354 91 32
e-posta: bilgi@tdv.com.tr

Açıklama: Dört ciltten oluşan bu kitap, sekiz ülkeden (Azerbaycan, Cezayir, Fas, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Ürdün ve Türkiye) araştırmacıların katılımıyla gerçekleştirilen "Uluslararası İslam ve Yorum III" sempozyumunun tebliğleri esas alınarak hazırlanmıştır. Bu yazıların tüm sorumlulukları yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	VII
ÖNSÖZ	IX
EDİTÖRLER ÖNSÖZÜ	XI

BİRİNCİ BÖLÜM KUR'AN, BİLİM VE MEDENİYET

KUR'AN DİLİ İLE BİLİM DİLİNİN KESİŞME NOKTASI; KEVNÎ ÂYETLERİN YORUMU BAĞLAMINDA

Âdem YERİNDE, Rıdvan DURAK	3
----------------------------------	---

KUR'AN'IN GÖK CİSİMLERİ HAKKINDAKİ ANLATIMLARI

Erkan YAR.....	27
----------------	----

MODERN BİLİM VE KUR'AN ÂYETLERİ BAĞLAMINDA “DÜZ DÜNYA TEORİSİ”NİN TUTARSIZLIĞI

Mehmet KUBAT	43
--------------------	----

MÜFESSİRİN EVREN ALGISI VE KUR'AN YORUMUNA ETKİSİ

Ali KARATAŞ	53
-------------------	----

İSLAM İLİMLER TARİHİ AÇISINDAN TEFSİR İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Mustafa KARAGÖZ.....	77
----------------------	----

KUR'AN'A FANTASTİK YAKLAŞIM ÖRNEĞİ: KUTSAL METİNDEN BİLİM ÜRETMEK

Nihat UZUN	99
------------------	----

BİLİM VE DÜŞÜNCEDE YARATICI OLMAK

Şahin EFİL	125
------------------	-----

KUR'AN'DA RİSALET İMARET/UMRAN İLİŞKİSİ

Ahmet KÜÇÜK.....	141
------------------	-----

İSLAM BİLİM İLİŞKİSİ

Mahmut DÜNDAR 151

KUR'AN YORUMUNDA İKİNCİL ANLAMIN AİDİYETİ MESELESİ

-METİN MERKEZLİ BİR METODOLOJİ ÖRNEĞİ-

Muhammed İsa YÜKSEK 163

MEZHEP MENSUBİYETİNİN KUR'AN YORUMLARINA YANSIMASI -KEŞŞÂF

TEFSİRİNDE MEZHEBÎ ELEŞTİRİLER-

Şeyma ALTAY 185

İKİNCİ BÖLÜM SÜNNET, BİLİM VE MEDENİYET

NÜBÜVVET VE MEDENİYET

Hüseyin AYDIN 199

HZ. PEYGAMBER'İN MEDENİYET İNŞA ETMESİNDEKİ TEMEL YAPI TAŞLARI

Saffet SANCAKLI 231

PEYGAMBERLERİN İNSANLIĞIN GELİŞİM SÜRECİNE KATKILARI

Mahmut ÇINAR 263

İHVÂN-I SAFÂ'NIN NÜBÜVVET ANLAYIŞI

Recep ASLAN 277

ACELECİ HADİS YORUMU VE BUNUN DOĞURDUĞU SAKINCALAR

Veysel ÖZDEMİR 291

SÜNNET MEDENİYETİ VE BİLİM

Fatih Mehmet YILMAZ 309

BİLGİ VE MEDENİYET KAYNAĞI OLARAK SÜNNET VE HADİSLERİ ANLAMADA

GÜNÜMÜZ SOSYAL BİLİMLERİNDEN İSTİFADE İMKANI

Mehmet Ali ÇALGAN 329

İLK ÜÇ ASIRDA DİĞER KÜLTÜR VE MEDENİYETLERİN HADİS VE SÜNNET'İN

YORUMLANMASINA ETKİLERİ

Sabri ÇAP 347

SEBEB-İ VÜRÜD BİLGİSİNİN İÇTİHAT İLE TESBİTİ

Serkan DEMİR 371

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE İTİKADÎ VE FIKHÎ YORUMLAR

KELAM İLMİNİN GELİŞİM SÜRECİ VE OSMANLI MEDRESELERİNDEKİ KONUMU Fikret KARAMAN, Fikret OYMAN	385
NASSLARDAN VE BAĞLAMLARINDAN BAĞIMSIZ İCTİHAT YAPILABİLİR Mİ? İCTİHADLARIN GÜNCELLENMESİ TEZLERİ BAĞLAMINDA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM Ali DUMAN	403
ŞER'Î VE ÖRFİ HUKUK BAĞLAMINDA İSLAM MEDENİYETİNDE FIKIH İLMİ Mehmet BİRSİN	419
NASSLARIN YORUM VE TEVİLİ BAĞLAMINDA İBÂDÎ MUHADDİS REBÎ B. HABÎB'İN (Ö. 175/791) MUHALİFLERİYLE TARTIŞMALARI Ahmet ÖZDEMİR.....	431
BİR BANKACILIK İŞLEMİ OLARAK MÜŞTERİ ADINA SATIN ALMA Arif ATALAY	443
İSLAM DÜŞÜNCESİNİN KURUCU DİSİPLİNLERİ OLARAK KELÂM VE FIKIH USÛLÜNDE AKLIN SINIRI: CÜVEYNÎ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME Bilal TAŞKIN, Hikmet ŞAVLUK.....	459
MODERN DÖNEMDE SÜNNETULLAH KAVRAMININ ANLAŞILMASI TEFSÎRU'L-MENÂR ÖRNEĞİ Hekim TAY	485
ŞÂFİİ USÛLCÜLERİN MUHTELEFÜN FİH OLAN RİVAYETLERİ TERCİH VE YORUMLAMA GEREKÇELERİ - EBÛ İSHÂK eş-ŞÎRÂZÎ ÖRNEĞİ- Nurullah AGİTOĞLU	505
İSLAM HUKUKU'NDA ZEKÂTA KONU OLMASI AÇISINDAN MAL TANIMI Yusuf BALTA	517
DİN VE YORUM BAĞLAMINDA TENZİL VE TE'VİL Mehmet Mekin MEÇİN.....	541

KUR'AN'IN GÖK CİSİMLERİ HAKKINDAKİ ANLATIMLARI

Prof. Dr. Erkan YAR

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ eyar@firat.edu.tr

Giriş

Kur'an'ın gök cisimleri hakkındaki anlatımlarını incelememiz, bu anlatımların amacını çözümlemek ve bu anlatımlardan hareketle Kur'an'da bilimsel açıklama olduğuna ilişkin iddiaları geçersiz kılmaktır.¹ Konuyu Kur'an ile sınırlandırmamız, vahyi yorumlamayı amaçlayan tefsirlerdeki verileri araştırma alanının dışında tutmak ve doğrudan Kur'an bütünlüğü içerisinde konuyu incelemek içindir. Hadislerde de gök cisimleri hakkında çeşitli açıklamaların olduğu görülmektedir ki bu açıklamalar da başka araştırmalarda konu edinilmelidir. Konuyu gök cisimleri olarak isimlendirmemiz, gökteki nesneleri tek bir isim altında toplama arzumuzdan kaynaklanmaktadır ki eskiler bunun için *el-ecrâm es-semâviyye* terimini kullanmışlardır.² Göksel cisimler gerçekte tüm var olanı içine almaktadır ki bu durumda yeryüzü/arz da bir göksel cisimdir. Kur'an'daki *es-semevât ve'l-ard* sözcüğünün var olan her şeyi kapsadığı söylenebilir.

Bilimi insana ait bir eylem olarak görmeyenler, dinsel metinlerin de bilimsel açıklamalar yaptığını ilişkin yargılar geliştirmektedirler. Bu bakış açısı genel olarak vahyin her türlü bilginin kaynağı olarak görme arzusundan ortaya çıkmaktadır. Bu bakış açısının bir yansıması da Allah tarafından insana gönderilen

¹ Bilimsel tefsir konusunda tarihte ve günümüzde bazı taraftarlar ve karşıtların varlığı görülmektedir. Gerçekte bilimsel tefsir şeklinde bir kavram kullanmak bile tefsir mantığına aykırıdır. Kur'an'ın bilimsel yorumu hakkındaki görüşler için bkz. Süleyman Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009); Caner Taslaman- Enis Doku, *Kur'an ve Bilimsel Zihnin İnşası*, (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015); Celal Kırca, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, (İstanbul: Marifet Yayınları, trs.).

² Felsefede bu kavram *el-ecrâmu'l-felekiyye* olarak geçmekte ve bununla elementlerin üzerinde bulunan felekler ve gezegenler kastedilmektedir. Bkz. Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddik el-Minnşâvî, (Kahire: Dâru'l-Fadîle, trs), 18.

elçilerin, vahyi insana ulaştırma/*tebliğ* ve duyurma/*tebyîn* göreviyle birlikte, insana meslek öğretme görevinin de verilmesidir. İnsanın varlığın gerçekliğine ait yargıları olarak tanımlayabileceğimiz ilim, onun varlıklar hakkında bilgi edinme yollarını kullanarak elde ettiği her şeyi içerisine almaktadır. İnsan bu incelemelerinde duyuları, haberi ve akli kullanmaktadır ki gök cisimleri bilgi edinme yollarının her üçüyle de ilişkilidir. İnsan bir duyusu olarak gözünü gözlemde bulunduğu gibi gözlemlerinde araçlar kullanmakta; öncekilerin gök cisimleri hakkındaki anlayışlarına vakıf olduğu gibi dinsel metinler de gök cisimleri hakkında bilgi vermekte ve akli olarak da bu cisimlerin yapısı hakkında çıkarımlarda bulunmaktadır.

Kur'an'ın gök cisimleri hakkındaki anlatımlarını değerlendirmede vahiy hakkındaki paradigmalarımızın etkisi vardır. Kur'an vahyinin evrensel bir metin olduğunu savunanlar, bu anlatımları yorumlarken onların zaman ve mekanla ilişkili olmadığı savından hareket etmektedirler. Modernist yorumu benimseyenler bu anlatımları her dönemde gelişen bilimsel veriler ışığında yorumlamaktadırlar. Tarihselciliği bir yöntem olarak benimseyenler ise bu anlatımları zaman ve mekanla ilişkili anlatımlar olarak kabul etmekte ve onlardan genel-geçer ilkeler çıkarmayı hedeflemektedirler. Bu tutumlar en etkili olarak Kur'an'ın gök cisimleri ve sosyal yaşam hakkındaki anlatımlarını yorumlamada belirginleşmektedir. İnsanın varlık hakkındaki bilgilerinin zamana göre değişmesi onun kullandığı aletlerden ortaya çıkmaktadır. Büyütme ve görüntüleme araçlarının gelişmesi, cisimlerin parçalarını bilmemize imkan vermektedir. Bununla birlikte görüntüleme araçlarının gelişmesi de uzaktaki cisimler hakkında bilgi edinmemize imkan vermiştir. Kur'an hakkındaki paradigmalardan önemli bir diğeri ise; Kur'an'ın sadece din ile ilişkili olgu ve olayları anlattığı veya ondaki bazı ifadelerden hareketle her şeyin bilgisinin onda var olduğudur. Kur'an'ı inanç nesnesi görmekle birlikte bilgi nesnesi olarak da görenler, aynı anlatımı din dili ve bilim dilini dikkate alarak yorumlamaktadırlar.³

İnsanların elçilere sordukları soruların vahiy tarafından cevaplanması sırasında Kur'an, sadece cevabı zikretmemekte aynı zamanda soruyu da zikretmektedir. Böylece cevabın elçiye sorulan belirli bir soruyla ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Müşriklerin sordukları sorular genel olarak elçilik ve kıyamet ile ilişkilidir. Ancak onların hilaller hakkında soru sorduklarını belirtmekte ve sorulan diğer sorulara verilen cevaplarda olduğu gibi sorulanın gerçek mahiyetini açıklamamaktadır. *"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakitlerdir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyilik, kurallara uymanızdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz"*⁴

³ Bu şekildeki bir tavır için bkz. Celal Kırca, "Kur'an ve Tabii Bilimler", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları I, ss.183-206, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 184-185.

⁴ Bakara 2/189; Bu ayette ifade edilen müşriklerin hilalleri sormaları hakkında Taberî, onların hilallerin artması, noksanlaşması ve hallerindeki değişimleri sorduklarını belirtmektedir. Bkz.

ayetinde hilalleri soranlara onların gerçekliği yani nasıl oluştukları hakkında bilgi verilmemekte; insanlara ilişkili olan yönleriyle açıklanmaktadır. Vahyin ilk muhatapları, hilaller ile ayların başlangıcını ve bitişini hesapladıklarından ve hac da haram aylarda yapılması yönünden hilallerle ilişkili olduğundan sadece insanlarla ilişkisi yönünden cevap verilmiş; bunun ötesindeki konulara yani hilallerin nasıl oluştuğuna değinilmemiştir. Sözelimi dünyadaki gelgitlerde ayın ve diğer gezegenlerin çekim gücünün etkisinin olduğu günümüzde bilinmektedir. Buna ek olarak yeryüzündeki depremlerde de uzaydaki geçişlerin çekim güçlerinin etkisine ilişkin teoriler gelişmektedir.

Gök cisimleri hakkındaki Kur'an'daki anlatımları yaşadığı çağın astronomi bilgisiyle uzlaştırmaya çalışan Abdullatif Harputi, "Kur'an'da ve diğer Mukaddes Kitaplarda yıldızların ve gezegenlerin zikredilmesi, bunların gerçek mahiyetlerini belirtmek için değil, yaratıcının varlığına ve gücüne delil olmaları sebebi ile muhataplarının bilgi ve anlayışına bırakılmıştır. Bu kitapların indirilmesi sırasında muhatapların çoğu "amme-i nas" olduğundan, bu kitaplarda Allah'ın varlığı ve gücüne delil olmak üzere zikrolunan gök cisimleri herkesin anlayabileceği tarzda anlatılmıştır. Bunların kendilerine ait halleri ile asıl mahiyetlerinin anlatılmaması, muhataplarının bilgi ve anlayışına bırakıldığını gösterir"⁵ demektedir. Bunun da ötesinde o, insanların irşadı için indirilen kitapların avamı yola getirmek için alışık oldukları ifadeler kullandıkları gibi diğer taraftan da kesin hakikatlere işaret edildiğini söylemektedir. Ona göre bunların Kur'an'da zikredilmesi, bunların İslam'da inanılması gerekli hakikatler olduğu şeklinde anlaşılmalıdır.⁶ Ancak onun din ve bilim ilişkisi konusunda yanlış anlamalardan birisi olarak gördüğü "dini açıklama" ve "bilimsel açıklama" birbirine karıştırılmış olduğu yargısını daha ileri götürerek, Kur'an'da bilimsel açıklamaların olmadığını söylemek mümkündür.

a. Oluş ve Bozuluşta Gök Cisimleri

Oluş/*el-kevn* ve bozuluş/*el-fesâd* kavramlarını varlıkla ilişkili olarak kullanmamız, varlıkta bunların geçerliliğine vurgu yapmak içindir. Diğer yandan oluş başlangıcı/*ibda* ve bozuluş da sona/*meâd* gönderme yapmaktadır. Varlıkla ilişkili olarak kullanıldığında bu kavramlar varlıktaki düzene ve düzensizliğe işaret etmektedirler. Bunun içindir ki İngilizce de *cosmos* kendisinde bir düzen olan

Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kurân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 3/553; Mâturîdî, onların güneşi sürekli olarak aynı halde gördüklerini, ayın ise hallerinin değişmesinden ötürü hilalleri sorduklarını belirtmektedir. Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Te'vilât'u Ehli's-Sunne*, thk. Mecdî Baslûm, (Beyrut: Dâru'l-Kurubî'l-İlmiyye, 2005), 2/60; Aynı şekilde bkz. Ebu'l-Kâsım . ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf'u An Hakâik'i Ğavâmi-di't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-Arabî, 1407, 1/234.

⁵ Abdullatif Harputi, *Tenkihu'l-Kelam fî Akaid-i Ehli'l-İslam*, I. baskı, (İstanbul: Necmi-i İstikbal Matbaası, h. 1328), 378.

⁶ Harputi, *age*, 393.

evrene ve *caos* ise varlıktaki düzensizliğe atıfta bulunmaktadır. Ancak Kur'an'da bilimsel kavramlar olmadığından onda kullanılan sözcükler de insanların günlük dilde kullandıkları anlamlarının ötesinde bir anlama sahip değildir. Bu anlatımlarda Allah'ın varlığa "ol" dediğinde olduğu ifade edilmektedir ki⁷ bu durum yaratmanın bir söz olduğuna işaret etmektedir. Ancak onun varlığı yarattığına dair anlatımlarda ise yaratma bir söz olmaktan çok bir fiildir. Bu durum, anlatımlar arasında bir çelişkinin olduğu anlamında değildir. Onun bir şeyi irade ettiğinde ol demesiyle o şeyin olduğuna ilişkin anlatımlarda onun bir ilah olarak mutlak gücüne atıfta bulunmaktadır ki insanların tapındıkları putlarda bu miktarda bir gücün olmadığına ve hatta hiçbir gücün olmadığına dikkat çekilmektedir.

Kur'an'da varlığın başlangıcına ait anlatımların olması, genel olarak insanın varlığın başlangıcını bilme şeklinde arzusuna dönüktür. Çeşitli topluluklara ait mitolojilerde yaratılışın başlangıcına ait anlatımlar var olduğu gibi İslam öncesi dinlerde de bu anlatımlar mevcuttur. Tevrat'a varlığın başlangıçtaki yaratılışı Allah'ın haftanın yedinci günde dinlendiği inancını temellendirmek üzere anlatıldığı görülmektedir. Bu anlatımlarda gök cisimleri olarak gök, güneş, ay, yıldızlar ve yeryüzünün yaratılışı yaratılış günleriyle ilişkili olarak anlatılmaktadır.⁸ Kur'an'da ise varlığın başlangıçtaki yaratılışı Tevrat'ta olduğu gibi ayrıntılı olarak anlatılmamaktadır. Ancak bu anlatımlarda Allah'ın gökleri, yeri ve ikisi arasındaki altı günde yarattığına atıfta bulunmaktadır.⁹ Başka bir bağlamda yerin iki günde ve içerisindekilerin ise dört günde yaratıldığı ve buna paralel olarak yedi kat göğün de iki günde yaratıldığı açıklanmaktadır.¹⁰ Varlığın başlangıcına ait ayrıntılandırılmamış bu anlatımlarda ana tema Allah'ın yedinci gün dinlenmediğini açıklamaktır.

Kur'an'da varlığın başlangıcına ait anlatımlar genel olarak Allah'ın yedinci gün dinlendiği inancını yadsımak olsa da; şu andaki kurulu düzenin bozulması anlamında saatin gerçekleşmesine ait anlatımlar daha fazla yekun tutmaktadır. Vahyin ilk muhataplarında zamanı ölçmek için kullanılan saat kum saatidir. Kum saati ise iki bölmeden oluşan ve bir bölmedeki kumun diğer bölmeye akmasıyla dikilen bir yapıya sahiptir. Bu nedenle saatin dikilmesi/*irsâ* ilk muhatapların bilgisinde olan saate benzetilmektedir. Saat; dünyadaki zamanın bitmesi ve yeni bir zamanın başlaması anlamına gelmektedir. Bu ise gök cisimlerindeki düzenin bozulması ile gerçekleşecektir. Kıyamet ise insanın dirilişini yani kalkışını açıklamaktadır. Kur'an'ın saat hakkındaki anlatımları varlıktaki düzenin bozulmasıyla birlikte asıl olarak saatin gerçekleşmesi anında insanın nasıl bir davranış

⁷ Bakara 2/117; Âlu İmrân 3/47, 59 vd.

⁸ Yaratılış 1:1-31

⁹ Bu anlatımlarda bazen gökler ve yerin altı günde yaratıldığı (Bkz. A'râf 7/54; Hadîd 57/4; Yunûs 10/3) ve bazen de gökleri, yeri ve ikisinin arasındakilerinin altı günde yaratıldığı (Bkz. Kâf 50/38; Furkân 25/59; Secde 32/4) ifade edilmektedir.

¹⁰ Fussilet 41/10-12.

göstereceğine odaklanmaktır. Bunun içindir ki göksel cisimlerde bozulma olurken insan tepki vermekte ve özellikle de inkarcılar yalanladıkları bir olayın gerçekleşmesi anında bedensel ve sözsel tepkiler vermektedirler.

Saat yani varlıktaki kurulu düzenin bozulması varlıkların/eşyâ yapı ve biçiminin bozulmasıyla gerçekleşmektedir. Bu ise ancak şeyleri oluşturan bileşenlerin dağılmasıyla mümkündür. Kurulu düzende güneş ışık vermekte ve gündüzü oluşturmakta ve ay ise ışığını güneşten alarak geceyi aydınlatmaktadır. Bu durumda güneşin işlevi ışık vermek suretiyle gündüzü oluşturmaktır ki gündüzün insan için çok sayıda yararı vardır. Ayın görevi ise güneşin ışığını yansıtmak suretiyle geceyi aydınlatmak yani insanın yararına olan bir iş görmektir. Dünyanın sonunda gök cisimlerindeki bozulma anında güneş dürülmekte yani ışık vermemekte; yıldızlar da bulanıklaşmakta ve sönmektedir.¹¹ Başka bir anlatımda ise güneş ve ayın bir araya getirileceği belirtilmektedir ki bu da var olan düzendeki bir bozulmadır. Güneşin ve ayın bir araya getirilmesi *"ay tutulduğunda, güneş ve ay bir araya getirildiğinde, o gün insan "kaçış nereye?" diyecektir"*¹² ayetinde açıklanmıştır ki, iki cisim bir arada toplandığında cisimlerin özsel kimlikleri kaybolacaktır. Bununla birlikte saatin gerçekleşmesinde gökle ilişkili anlatımlarda göğün yarılmasından/*inşikâk* söz edilmektedir ki bu yarılma ondaki düzenin bozulması için değil; Allah'ın kendi arşından insanları yargılaması için çıkması anlamındadır.¹³

Saat ile birlikte güneş, ay ve yıldızlar gibi gök cisimlerindeki bozulmayla birlikte asıl olarak insanın dikkatini yeryüzündeki bozulmaların nasıl olacağı çekmektedir. Yeryüzündeki nesneler içerisinde de insanın algısında dağlar kocaman varlıklar olduğundan ötürü insan saatin gerçekleşmesi durumunda dağların nasıl bozulacağını sormaktadır. Bu anlatımlarda putperestlerin, saat yani kurulu düzen bozulduğunda dağların ne olacağı sormuşlar; *"Sana dağların hâlini soruyorlar. De ki: "Rabbim onları toz edip savuracak"*¹⁴ ayeti de bu soruya onların ufaltılarak savrulacağı şeklinde cevap vermiştir. Onlar, bilgilerinde olan dağların mahiyetini ve bu dağların nasıl oluştuğunu sormamışlar; kıyamet yani saât gerçekleştiğinde kocaman dağların nasıl atılacağını sormuşlardır. Kur'an'da dağlarla ilgili diğer anlatımların da genel bu soruyla ilişkili olduğu görülmektedir. Sözelimi *"Şu bakıp da hareketsiz/donuk sandığın dağlar, bulutların geçişi gibi geçiyorlar. Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır. Şüphesiz O, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır"*¹⁵ ayetinde insanın hareketsiz algıladığı dağların kıyamet anında yürütüleceği açıklanmaktadır. Bazı bilim insanları, yerkabuğunda şu anda da var olan kaymaları -ki depremler yerkabuğundaki kaymalar sonucu oluşan

¹¹ Tekvîr 81/1-2.

¹² Kıyâme 75/8-10.

¹³ Bu ayetler için bkz. Rahman 55/37; Hakka 69/16; İnşikâk 84/1.

¹⁴ Tâhâ 20/105.

¹⁵ Neml 27/88

gerilimler nedeniyle oluşmaktadır- bu ayetle ilişkilendirmek çabasıındadırlar. Halbuki dünya yüzeyinde her zaman var olan kaymalar ve bunların oluşturduğu gerilimler, sadece dağlar için geçerli değildir. Üzerinde yaşadığımız toprak, levhalar halinde yer değiştirmektedir. Ovaların yani düzlüklerin kıyamet gününde atılması insan zihninde bir etki bırakmayacağından, Kur'an hep yüce ve büyük olan dağların atılmasından söz etmektedir. Sözelimi "*Dağları yürüteceğimiz ve senin yeryüzünü çırılçıplak göreceğin günü bir hatırla. Biz onları mahşerde toplarız da içlerinden hiçbirini bırakmayız*"¹⁶ ayetinde asıl olarak inkarcıların Allah'ın huzurunda toplanması konu edinmişken, dağların yürütüleceği ve yeryüzünün çıplak olarak görüleceği ifade edilmiştir. Yeryüzünde düzlüklerin atılacağı da ifade edilseydi, insan zihninde toplanma alanı kalmayacağı anlamını oluşturacağından, ovaların ve düzlüklerin kıyamet anında atılmasına değinilmemektedir. Ancak diğer ayetlerde yeryüzünün bir bütün olarak dağılacağı da açıklanmaktadır.¹⁷

Kur'an, kıyamet alametlerinden söz etmemekte ve kıyamet anındaki olaylardan söz etmektedir. Kıyametle ilgili anlatımların tümünde de insanın bilgisinde olan varlıkların düzenindeki bozuluşa dikkat çekilmektedir. Bu bozuluş da güneş, ay, yıldızlar ve yeryüzüyle ilişkili olarak anlatılmaktadır. Kıyametin gerçekleşmesi anında dağların savrulması da yine ilk muhatapların bilgisinde var olan serpilmiş yüne ve bulutlara benzetilmiştir.

Gök cisimleri ile ilgili anlatımlarda önemli öğelerden birisi de bu cisimlerinin hareketlerinin sonluluğudur. Bu sonluluk, "onlardan her birinin hareketlerinin belirli bir zamana kadar" olduğunu belirtilmesiyle birlikte, saat olarak isimlendirilen bu dünyadaki kurulu düzenin bozulması sırasında gök cisimlerinin varlıklarının ve buna bağlı olarak da onlara atfedilen fiillerin son bulacağıdır.¹⁸ Gök cisimlerindeki düzenin belirli bir zamana kadar devam etmesi, bu dünyanın sonluluğuna ve dolayısıyla insanın eylemlerinin karşılığını görmesi için diriltileceğine de vurgu yapmaktadır.

b. Gök Cisimlerinin Hareketlerinin İnsan İçin Faydaları

Dünyanın kendi etrafında dönmesiyle oluşan gece ve gündüz, bir günü oluşturan iki zaman dilimidir. Gündüz ve gecenin tanımlanması ve isimlendirilmesi topluluklara göre değişse de, onlarda ortaya çıkan fayda topluluklara göre değişmemektedir. Arap toplumunda gece önce gelmek ve gündüz de onu takip etmektedir. Dolayısıyla gün, gece ile başlamakta ve gündüzün bitiminde son bulmaktadır. Belki de bunun nedeni, gecenin karanlığının yokluğu ve gündüzün ışığının

¹⁶ Kehf 18/47.

¹⁷ Bkz. Abese 80/26.

¹⁸ Örneğin "Allah, gökleri gördüğünüz bir direk olmadan yükselten, sonra Arş'a kurulan, güneşi ve ayı buyruğu altına alandır. Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. O, her işi düzenler, yürütür, âyetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanassınız" (Ra'd 13/2) ayetinde güneşin ve ayın belirlenmiş bir zamana kadar akıp gideceklerine vurgu yapılmaktadır.

da varlığı temsil etmesi, yokluğun varlıktan önce gelmesidir.¹⁹ İnsanın hassas zaman ölçüm aletleri geliştirdiği günümüzde dünyanın her yerinde geçerli düzenlemeler yapılmıştır. Bunun insan için faydası, göreceli bir zaman ölçümü yerine sabit bir zaman ölçününü getirmiş olmasıdır. Buna göre gün, gecenin yarısında başlamakta ve bitmektedir. Araplara göre gece gündüzden önce geldiğinden, ayetlerde de gece gündüzden önce zikredilmektedir.²⁰

Dünyanın kendi etrafında tam dönüşünden gün ve güneşin etrafından tam dönüşünden ise yıl oluşmaktadır. Kur'an'da gün ve yıla ait anlatımlar olsa da mevsimlere ait anlatımlar yer almamaktadır. Bunun nedeninin gün ve yılın ilk muhataplar nezdinde tanımlanmış olmasına karşın, mevsimlerin kesin olarak tanımlanmış bir yapısının olmaması olabilir. İnsanın gündüz çalışması ve gece dinlenmesi, varlıksal olarak bedenin buna yatkın olmasından kaynaklanmamaktadır. Belki de bu neden, insanın gündüz nesneleri kavraması ve gece de nesneleri kavrayamamasıdır. Çalışmak nesnelerle etkileşimi gerekli kılmaktadır ve bu nedenle de ışığa gereksinim duymaktadır. Gece ise ışık olmadığından nesneleri idrak mümkün olmamaktadır. Belki de bu nedenle Arap "gece örtü" demektedir.²¹

Günün gece ve gündüzden oluşmasında insanlar için olan yararlar, asıl olarak vahyin konusunu oluşturmaktadır. Buna göre gece insanın dinlenmesi ve gündüz de insanın çalışması içindir. "*O, içinde dinlenesiniz diye geceyi ve gündüzü ise aydınlık kılandır. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır*"²² ayetinde gecenin dinlenme ve gündüzün ise çalışma zamanı olduğuna vurgu yapılmaktadır. Diğer bir bağlamda ise "*Geceleyin ve gündüzün uyumanız ve O'nun lütfundan istemeniz de O'nun ayetlerindendir. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır*"²³ ayetinde ise vahyin ilk muhatabı olan Araplar gündüz de uyudukların-

¹⁹ Birunî, Arapların ve onlara uynların geceyi gündüzden öne almalarının mertebe yönünden karanlığın ışıktan önce gelmesinden ve ışığın karanlığın üzerine gelmesinden olduğunu söylemektedir. Önce olan kendisiyle başlamak için daha evladır. Onlar sükunu hareketten üstün tutmaları, dinlenme ve rahatın sükunla ilişkili olmasındandır. Hareket bir ihtiyaç ve zorunluluktur. Yorgunluk zaruretin ardından gelmekte ve böylece yorgunluk hareketin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Onlara göre sükun elementlerde bir süre kalırsa bozulma olmaz; onlarda sürekli hareket olursa bozulma olur. Bkz. Ebû Reyyân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *el-Âsârü'l-Bâkiye fi'l-Kur'ûnî'l-Hâliyye*, Kahire 2007, 6.

²⁰ Örneğin bkz. Bakara 2/164; Âlu İmrân 3/190; Yunus 10/6 vd.

²¹ Bir zaman dilimi olarak gecenin gelişini Araplar *cenne* fiili ile ifade etmektedirler. Cin sözcüğünün asıl anlamı örtmektedir. Bkz. er-Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Davûdî, (Beyrut: Dâru'l-Kalem h. 1412), 203.

²² Yunus 10/67; Krş. Furkân 25/47; Neml 27/86 vd.

²³ Rûm 30/23; Bu ayetin yorumunda iki farklı görüş mevcuttur. Bunlardan birincisi; gece ve gündüzün her ikisinin de uyku ve onun fazlından isteme zamanı olduğu, çünkü bazı insanların kazançlarını elde etmek için gece ve gündüz çalıştıkları ve diğerinin de; gecenin uyku zamanı ve gündüzün de onun fazlından isteme zamanı olduğudur. Bu durumda da ayetin anlamı sizin geceleyin uyumanız ve gündüz de çalışmanız onu ayeti olduğu şeklinde olacaktır. Bkz. Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket'u ve'l-Uyûn*, thk. Seyyid İbn Abdî'l-Maksûd b. Abdî'r-Rahîm, (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, tr.), 4/306-307.

dan insanın gece olduğu gibi gündüz de uyumasının onun ayetlerinden olduğuna dikkat çekilmektedir.

İnsan, karada ve denizde yön bulmak ve böylece varmak istediği yere ulaşmak için çeşitli yöntemler kullanmıştır. İnsanın ilk geliştirdiği yöntem yıldızlar aracılığıyla yön bulmaktır. İnsan dışındaki diğer canlıların da bu yöntemle yön bulduklarına ilişkin bilğimiz nedeniyle yıldızlarla yön bulmanın doğal/*futrî* bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz. *"O, onlarla, kara ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulasınız diye sizin için yıldızları düzenleyendir. Bilen bir toplum için âyetleri açıkladık"*²⁴ ayetinde insanın sadece yıldızlarla yön bulması zikredilmişken, *"Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağlar; yolunuzu bulmanız için de nehirler, yollar ve nice işaretler meydana getirdi. İnsanlar yıldızlarla da yollarını bulurlar"*²⁵ ayetinde ise insanın yön veya yol bulmak için geliştirdiği diğer araçlara gönderme yapılmaktadır.

Kur'an'da yıldızlar hakkındaki anlatımlarda; yıldızların yaratılmasının değil de insanın veya diğer canlıların yön bulmasına elverişli olarak düzenlenmesinin zikredilmesi ve *ca'l* sözcüğünün de Arap dilinde ve Kur'an'da yaratma anlamında kullanılmaması nedeniyle, yıldızların yön bulmaya elverişli olarak düzenlenmesi şeklinde anlaşılabilir. Gerçekte yıldızlarla yön bulan sadece insan değildir. İnsan dışındaki diğer canlıların da yıldızlar aracılığıyla yön buldukları bilinmektedir. Buna ek olarak insan, kendisiyle doğrunun bulunduğu varlıkları veya insanları da yıldızlara benzetmektedir.²⁶ Bu anlatımda sadece insanların zikredilmesi, vahyin insana hitap eden insan merkezli bir bildirim olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte vahyin indirildiği dönemde havayolu ulaşımı bilinmediğinden ve ulaşım sadece kara ve deniz yoluyla gerçekleştirildiğinden sadece kara ve deniz zikredilmiştir. İnsanın havayolu aracılığıyla ulaşımı da yön bulmayı

²⁴ En'âm 6/97; Bu ayette yer alan "yerin ve göğün karanlıkları" ifadesi, gecenin karanlığını değil, karada ve denizde insanın yolunu kaybetmesine işaret etmektedir. Taberî, bu ayetteki "karanlıklar" ifadesiyle gecenin karanlığı, hata ve dalalet karanlığı, yerin ve suyun karanlığı şeklinde bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/561; Razi bu ayet hakkındaki çıkarımlarında kara ve denizin karanlıklarında yol bulmanız için ifadesini *ta'til* ve *teşbihin* karanlıkları olarak yorumlamaktadır. Çünkü ona göre tatil yapan, onun fail ve muhtar olmasını reddetmekte ve teşbih yapan da Allah'ı bir yere/*mekân* özgü kılmaktadır. Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut: Dâr'u İhyâ'i't-Turâsî'l-Arabî, 1420, 13/79-80.

²⁵ Nahl 16/16.

²⁶ Muhammed'in (a.s.) ashabının kendileriyle doğrunun bulunacağına atıfta bulunulması için yıldızlara benzetilmesi buna örnektir. Bu hadis sahih kabul edilen hadis kitaplarında yer almamaktadır. Hadis olarak rivayet edilen bu söz için bkz. Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseyn el-Acurrî, *eş-Şerîa*, thk. Abdullah b. Ömer b. Süleymân ed-Dumeycî, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1999), 4/1690. Gerçekte bu hadiste Muhammed'in (a.s.) vefatından sonra gelişen sahabe algısının etkisi görülmektedir. Çünkü hadis sahabenin birkaçının veya bazılarının değil, tümünün yol göstericiliğine vurgu yapmaktadır. Buna ek olarak hadislerde gökteki yıldızlar çokluğu ifade etmek için de kullanılmaktadır. Buna örnek olarak havzun ölçüsünün Eyle ve Yemen'deki Sana kadar ve onun içerisinde gökteki yıldızlar kadar ibrikler olduğunu bildiren hadis verilebilir. Bu hadis için bkz. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Sahih, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsiru'n-Nâsir, (Dâr'u Tûku'n-Necât, h.1422), 8/119.

gerektirmektedir. Ancak bu ulaşımda yıldızların konumları değil, yine insan tarafından ulaşıma elverişli geliştirilen rotalar kullanılmaktadır. Bununla birlikte modern dünyada uzay araştırmaları gelişmiş ve evrenin yapısı çeşitli yönlerden açıklanmaya çalışılmaktadır.

Günümüzde insan yön bulmak için yıldızları kullanmamakta; yine insan tarafından geliştirilen ve enlem ve boylam olarak belirlenmiş net ve kesin ölçümlere dayalı olarak çeşitli aletler kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu anlatımların günümüz insanın algısında herhangi bir anlama gönderme yapmadığı açıktır. Ancak bu nedenle de bu anlatım dinsel söylemin bir ögesi olarak kullanılmazlar ve tarihsel anlatımlardır. Gelecekte uzay araştırmalarını geliştirecek olan insanın yıldızların konumlarından yararlanacağına dair bir varsayım da, belirli bir zaman ve mekanda indirilen bir metnin konusunu oluşturmayacağı da açıktır.

Evrendeki varlıkların insanın incelemesi için bir ayet olmaları, insanın onlardan çıkarımlar yaparak Allah'ın varlığı ve fiillerini kavraması içindir. Ancak gök cisimleriyle ilgili bu bağlamlarda insanın incelemesini ifade eden bakmak/*nazar*, *basar*, *re'y* sözcükleri kullanılmaktadır. Ancak göğün insanın görme duyusuna göre anlatıldığı bazı bağlamlarda, gök cisimleri birer süs/*ez-zîne* olarak anlatılmaktadır. Sözgelimi "*Andolsun, biz gökte burçlar yaptık ve onu bakanlar için süsledik. Onu kovulmuş her şeytandan koruduk*"²⁷ ayetinde gökte burçların varlığı ile göğün süslenmişliğine dikkat çekilmekte ve göğün bilgi çalmak isteyen şeytanlardan korunmuşluğu belirtilmektedir. Göğün korunmuşluğunun anlatıldığı bağlamlarda göğün süslenmiş olduğuna da atıfta bulunmaktadır.²⁸ Bu anlatımlarda dünyadaki kralların saraylarının süslendiği gibi, Tanrı'nın gökteki sarayının da süslenmiş olduğuna dikkat çekilmektedir. Dünyada kralların yüceliği ile saraylarının görkemli ve şatafatlı oluşu arasında ilişki kurulmaktadır. Bu nedenle de gökte olan Tanrı'nın sarayı da görkemli ve şatafatlıdır. Gazâlî, kralların meclislerinin tavanlarını nakışlar ve süslerle süslediklerini, bakanları rahatladığını ve içinin açıldığını, ancak sürekli ve tekrar tekrar bu tavanlara bakanların bıkacağını ve başlangıçta hissettiği rahatlama ve içaçıcılığı kaybolacağını, ancak gökyüzüne ve onun süslerine bakmanın bundan farklı olduğunu söylemektedir.²⁹

c. Gök Cisimlerinin İlah Edinilmesi

Gelişim evresinde insan gerek yerde ve gerekse gökte bulunan cisimleri ilah edinmiştir. Gök cisimleri içinde insanın isimlendirdiği üç temek varlık mevcuttur. Bunlar da güneş, ay ve yıldızlardır. Gök cisimleriyle ilgili anlatımlarda da, bazı toplulukların onları ilah edindiklerine ilişkili açıklamalar yer almaktadır. Ancak bu anlatımlar özellikle İbrahim'in (a.s.) ilk görev yeri olan Ur kenti hakkındaki

²⁷ Hicr 15/16-17

²⁸ Sözgelimi bkz. Saffât 37/6-7; Fussilet 41/12; Mülk 67/5.

²⁹ Ebû Hâmid el-Gazâlî, *el-Hikmet'u fî Mahlûkâtillâh*, thk. Muhammed Reşîd Kabbânî, Beyrut 1976.

anlatımlarda yer almaktadır. İlkel insanın güneş, ay ve yıldızlara tapınması, gerçekte onlarda insana dönük yararları bilmesindendir. Güneş; insanla ilişkili olarak gündoğumu ve günbatımını şeklinde gündüz ve geceyi belirlemesinde önemlidir. İbrahim'in (a.s.) elçi olarak görevlendirildiği toplumda Allah'ın bir olduğunu tebliğ etmesine karşılık olarak muhataplar gök cisimlerine ilahlık atfetmeye devam etmişlerdir. Onun gök cisimlerine tapınan kavmini tek bir ilaha tapınmaya ikna etmesi sürecinde kullandığı argüman varsayım yöntemiyle oluşturulmuştur. Göklerin ve yerin melekutu kendisine gösterilen İbrahim, onlar üzerinde Allah'ın etkisini kavramıştır. Bu nedenle o, gök cisimlerini kavrayış sırasına göre küçükten büyüğe ve az ışık verenden çok ışık verene doğru bir tertip etmiş ve çıkarımında bulunmuştur. Bir çıkarımın sağlıklı olması için öncüllerin amaca uygun olarak konumlandırılması gerekmektedir. İbrahim'in öncüllerinin de akıl yürütme yöntemlerine uygun olarak yer aldığı görülmektedir. Bu çıkarımda İbrahim (a.s) geçici de olsa gök cisimlerine tapınamamıştır.³⁰

Secde eylemi, bir kimsenin diğer bir kimsenin üstünlüğünü ve otoritesini kabul etmesi için gerçekleştirdiği bedenin belirli organlarını toprağa dokundurması eylemdir. Tarihsel olarak insan, insana ve varlıklara secde etmiştir. Kralların huzuruna giren insan kralın otoritesini kabul ettiğinin göstergesi olarak ona secde etmektedir. Bu durumu Yusuf'un ebeveynin ve kardeşlerinin onun huzurunda secde etmeleri işaret etmektedir. İnsan türünü temsilen Adem'e meleklerin secdesi de insanın halife olarak görevlendirilmesinden sonra üstün özellikleri nedeniyle meleklerin secde etmesidir. Bu secde eylemleri tarihsel uygulamalar dikkate alındığında gerçek anlamda secdelerdir. *"Gece, gündüz, güneş ve ay Allah'ın varlığının delillerindendir. Güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer gerçekten Allah'a kulluk ediyorsanız, onları yaratan Allah'a secde edin"*³¹ ayetinde Allah'ın varlığının ayetleri zikredilirken sadece kendilerine secde edilen güneş ve ayın değil de onların ilişkili olduğu gece ve gündüzün de zikredilmesi, gece ve gündüzün güneşin hareketleri nedeniyle oluştuğuna dikkat çekmek içindir. Bu durumda bir şeyin etkisi kendisinden önce zikredilmiş olmaktadır. Onları yaratan Allah'a secde edilmesi, insana yararlı olan her şeyin kaynağının yani yaratana'nın Allah olmasına indirgenmektedir. Cevad Ali, bazı alimlerin cahiliyye ehlinin ibadetinin gerçekte yıldızlara ibadet olduğunu, putların ve ilahların isimleri ne

³⁰ Bu çıkarımda güneş hakkında "güneşi daha parlak gördüğünde, "bu benim Rabb'imdir" dedi. O gözden kaybolduğunda "ben kaybolup gidenleri sevmem" dedi" ayetinde, güneş semai müennes olmasından ötürü "daha parlak" niteliği dişil olarak gelmiştir. Ancak "bu benim Rabb'imdir" ifadesinde "bu" sözcüğü erildir/hâzâ. "Yok olup gittiğinde" ifadesinde ise dişil zamir/efelet kullanılmıştır. İbrahim'in Arapça konuşmadığı bilinmektedir. Onun bu çıkarımının Arapça bir söz olan Kur'an'da anlatılması nedeniyle ibarelerin Arapça dil kurallarına uygun olarak anlatıldığı varsayılmalıdır. Ancak bu anlatımda onun güneş için dişil zamirler kullanması, onları rab olarak görmediği şeklinde anlaşılabilir.

³¹ Fussilet 41/37;

kadar çok olsa da üç göksel cisme indirgendiğini ve bunların da güneş, ay ve zöhre olduğunu söylemektedir.³²

d. Dinsel Ritüellerin Gök Cisimlerinin Hareketleriyle İlişkisi

Ritüeller; bir zamana bağlı olarak yapılan bedensel ve mali yükümlülüklerdir. Bunlar da genel olarak salat, zekat, hac ve oruç olarak Salat; kendisine itaatı gerekli kılan bir otoriteye karşı belirli zaman ve biçimde yapılan bir ritüeldir. Salatin biçimleri dünyada kralların huzurunda yapılan kabullenme biçimleridir ki bu biçimler asıl olarak insana dönmektedir. Daha açık bir deyişle insan, bu biçimleri dünyada otoritelere bağlılığı ifade etmek için geliştirmiştir. İlahi dinler ise biçimleri belirli bu ritüelleri insan için değil de Allah için yapmaya çağırmışlardır. Ancak salatin, *"Namazı kıldıktan sonra gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak Allah'ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, müminlere belirli vakitlere bağlı olarak yasa olarak konulmuştur"*³³ ayetinde belirli vakitlere bağlı olarak emredildiği ifade edilmiştir. Bu vakitler de yine Kur'an'da açıkça ifade edilmiştir. Sözgelimi *"Gündüzün iki tarafında ve geceye doğru namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür"*³⁴ gündüzün iki tarafından kılınan salatin gündüze doğru değil de geceye doğru olması emredilmiştir. Buna ek olarak da orta namaz emredilmiştir.³⁵

Oruç; bir kimsenin belirli bir zamanda ve belirli fiillerden kendini engellemesidir. Bu durumunda oruç bir kimsenin yeme, içme ve cinsel ilişki gibi diğer zamanlarda kendine mubah olan fiilleri işlemekten alıkoymaktır. Oruç bir zamanda yerine getirilir ki bu da Kur'an'da "sayılı günler" ve "ramazan ayı" olarak belirlenmiştir. Orucun tutulacağı vakit gün ve ay olunca, gün ve aylar da güneşin ve ayın konumlarına göre insanlar tarafından bilinmektedir. Günlük orucun başlama ve bitiş vakitleri de gök cisimlerinin hareketleriyle ilişkilidir. Oruç; fecirde siyah iplik beyaz iplikten ayrılınca başlamakta ve gecede son bulmaktadır.³⁶ Kur'an'ın oruçla ilgili anlatımlarında oruç vakit olarak güneş ve ayın hareketleriyle ilişkili

³² Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, (Bağdat:1993), 7/50.

³³ Nisâ 4/103.

³⁴ Şûra 42/45.

³⁵ Orta namaz *"Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun"* (Bakara 2/238) ayetinde zikredilmektedir ki orta salatin ne olduğuna dair çeşitli görüşler mevcuttur.

³⁶ Oruç hakkındaki anlatımlarda orucun başlangıcının fecirde beyaz ipliğin siyah iplikten ayırt edinceye kadar yenilip içilmesi hükmünü genel olarak yorumcular bu ayetin iki defa nazil olduğu, ilk nazil olduğunda fecirde ifadesinin olmadığı, insanların bunu gerçek anlamda anlamalarından ötürü ikinci defa fecirde ifadesiyle nazil olduğu görüşündedirler. Örneğin bkz. İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan, (Dâr'u İbn Affân, 1997), 2/143; Halbuki ayette fecirde ifadesinin olmasının bir günde siyah iplik ve beyaz ipliğin ayrıldığı iki vakit olması, bunlardan ilkinin akşamda ve diğerinin de fecirde olması, Yahudilerde orucun akşamda beyaz ipliğin siyah iplikten ayrıldığında başlaması, İslam'da ise orucun fecirde beyaz ipliğin siyah iplikten ayrılmasında başladığına gönderme yaptığı söylenebilir.

olsa da güneşin ve ayın zikredilmemesi, diğer toplumlarda ortaya çıkan gök cisimlerine saygı olarak onlara bazı bedensel hareketleri yapma eylemini çağrıştırmama olabilir.

İnsanın belirli bir mekanda belirli hareketleri belirli zamanda yapması olarak tanımlanacak hac, insanın yaratılışın temsil anlatımı olarak kabul edilebilir. Hacin zamanı ise haram aylar³⁷ olarak belirlenmiştir ki bu da ayın hareketleriyle ilişkilidir.

Zekat; Bir otoriteyi onamak için o otoritenin etki alanında yaşayan inanan bir kimsenin üzerinden bir yıl geçen malının bir belirlenen bir kısmı vermesi olarak tanımlanabilir. Zekatın verilmesi için gerekli vakit, yıl ile ilişkilidir ki bu vakit de güneşin hareketleriyle ilişkilidir.

e. Tanrısal Otoritenin İfadesi Olarak Gök

İnsan göğü, süslenmiş bir şekilde kavramaktadır. Ancak insan göğü gündüz ve gece kavramış olsa da göğü süslenmiş olarak kavrama, gündüz değil de gece ortaya çıkmakta ve bunun asıl nedeni de yıldızların güneşin ışığını yansıtması ve bu durumun da insan tarafından süs olarak algılanmasıdır. Bu süsler anlatılırken burçlar, yıldızlar ve lambalar olarak isimlendirilmektedir.³⁸ Yıldızların bu özellikleri hakikatlerinden kaynaklanmamakta; insanın onlar hakkındaki duyuşsal kavrayışına dayanmaktadır. Çünkü onları süs olarak kavrayan gözdür ve zihin de onu güzel ve çirkin olarak değerlendirmektedir. Güzel ve çirkin asıl olarak sanatsal yapılara ait nitelermelerdir ve bu açıdan bakıldığında insan tarafından algılanan gökteki güzellikler asıl olarak Allah'ın fiillerindeki olgunluğa da gönderme yapmaktadır.

Allah'ın evrendeki otoritesinin kralların yeryüzündeki otoritelerine benzetilerek anlatılması, Kur'an'ın genel üslubu içerisinde çok yaygındır. Bununla bağlantılı olarak gökte Tanrı'nın sarayı vardır.³⁹ Sarayda arş ve arşın içerisinde de kürsi vardır. *Levhu'l-mahfûz* ise evrenin yönetime ilişkin yasaların yer aldığı mekandır. İlahi yönetsel ilkelerin bulunduğu bu mekan *el-kitâbu'n-meknûn*/gizlenmiş yasa olarak da isimlendirilmektedir ki bu kavram Tanrı'nın herkesin ulaşımına kapalı ve sadece bazı görevlilerin ulaşımına açık bir mekandır. Bu mekandan yönetsel ilkeleri çalmak isteyenlere karşın göğün korunmuşluğu, göğe ilişkin anlatımların ana temasını oluşturmaktadır. Göğün korunmuşluğuna ait anlatımlarda gerçekte vahyin yani ilahi sözlerin korunmuşluğuna gönderme yapılmaktadır. İlahi sözler ise kaynağı, inzal süreci ve elçinin zihninde varlığı yönünden korunmuştur. Kelamcılar, gerçekte sözün yani ilahi kelamın korunmuşluğuna ilişkin bir teori

³⁷ Bakara 2/197.

³⁸ Fussilet 41/12; Mülk 67/5.

³⁹ Kur'an'daki kral Tanrı anlatımları ve gökte Tanrı'nın sarayı için bkz. Halil Hacımüftüoğlu, *Allah'ın Krallığı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 189-190.

geliştirmeleri gerekirken, elçinin korunmuşluğu öğretisini geliştirdiler. Göğün korunmuşluğuna ilişkin anlatımların ikinci bir amacı da, gökten bilgi çaldıklarını iddia eden arraf ve kahinlerin iddialarını geçersiz kılmaktır.

Göğün korunmuşluğuna ait anlatımlarda, saraydan yani yönetsel tartışma ve görüşlere erişmek isteyenlerin oraya erişemeyeceklerine dikkat çekilmektedir. Oradan bilgi çalmak isteyenleri bir ateş kitlesi/*şihâb* takip etmektedir.⁴⁰ İnsanlar yeryüzünde yaktıkları ateşi de *şihâb* olarak isimlendirmektedirler.⁴¹ Gökten bilgi çalmak isteyenleri *şihâp* takip ettiği gibi göğü koruyan bekçiler de vardır. Göktaşlarıyla ilgili olarak günümüz gökyüzü bilgisinde yanmakta olan göktaşlarının gerçekte göğün değil de yerin korunmuş olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü uzayda hareket eden cisimlerin dünyanın atmosferine girdikten sonra sürtünme ile birlikte yandıklarını görmekteyiz. Gündüzleri göktaşlarının yanmalarını gözlemleyemiyor olmamız, güneşin ışığından ötürüdür. Gece karanlığında çıplak gözle göktaşlarını izlemek mümkün olduğu gibi, yılın belirli dönemlerinde göktaşı yağmurları da görülmektedir.

Gökle ilişkili anlatımlarda göğün bina edildiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte yükseltme/*ref'* sözcüğü de kullanılmaktadır ki bu sözcük mekânsal olarak göğün insanın üstünde yüksekliğini değil; arşın yani otoritenin rütbesel yüksekliği anlamındadır. Nitekim bir kral olan Yusuf'un ebeveynine ve kardeşlerine huzura çıkmak/arşa yükseltilmek için izin verdiğinde onlar kralların huzurunda yani arşa yükseltilme durumunda secde etmektedirler.⁴² Göğün yükseltilmesi, bu anlamda Allah'ın yüce otoritesinin insanın üzerinde var olması anlamına gelir ki bu anlam "o göğü yükseltti ve ölçüyü/mizân koydu. Ölçüyü aşmayın. Ölçüyü adaletle ikame edin ve ölçüyü bozmayın"⁴³ ayetinde mevcuttur. Burada göğün yükseltilmesi bir otorite olarak Allah'ın otoritesini kurması ve insan fiilleri için ölçüyü belirlemesi anlamında gelir ki bu durum kralların otoritelerini kurması ve yönetsel ilkeleri belirlemelerine benzetilmektedir. Çünkü bu anlatımda göğün yükseltilmesiyle ölçünün konulması arasında bir ilişkinin olması kaçınılmazdır. Nitekim müfessirler göğün yükseltilmesini otoritenin kurulması olarak değil de yeryüzünün yukarısında göğün yükseltilmesi olarak yorumlasalar da mizânın konulmasını insan fiilleri için ölçünün konulması olarak anlamaktadırlar.⁴⁴ Mizânla ilişkili olarak Mâturîdî, bunun insanlar arasında konulan hükümler ve

⁴⁰ Hicr 15/17-18; Saffât 37/7-10; Cin 72/8-9; *Şihâb*ın bu şekildeki yorumu hakkında bkz. Hacımüftüoğlu, *age*, 187.

⁴¹ Neml 17/6.

⁴² Bkz. Yûsuf 12/100; Bu anlatımda *refeâ alâ'l-arâş* ifadesi, sözcük olarak her kadar tahtanın üzerinde konulduğu yaygıya çıkmak anlamında olsa da, bir deyim olarak huzura çıkmak veya kralın tahtının üzerine konulduğu yaygı olarak arşa yükseltilmek anlamında mecazi bir anlama sahiptir. *Arş* sözcüğünün yaygı/*serîr* anlamında kullanımı için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/269-271.

⁴³ Rahmân 55/7-9.

⁴⁴ Örneğin bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/269-271

onlar için belirlenen şeriatlar olduğunu; insanların bunları yerine getirmeleri gerektiğini ve onda eksiklik yapmayı yasakladığı⁴⁵ şeklinde yorumlamaktadır.

Göğün kapılarının açılması olgusu Kur'an'da bazen gökten suyun aşağıya inmesi için olduğu belirtilmektedir. Ancak otorite ve yargılamayla ilgili anlatımlarda göğün kapısının açılması insanların yargılanmak için Allah'ın huzurunda toplanmalarını ifade etmektedirler. Bu durum "*Ayrıştırma gününün vakti bellidir. Sura üflenildiği gün onlar bölük bölük gelirler. Gök açılır ve kapı kapı olmuştur*"⁴⁶ ayetinde açıklanmaktadır. Buna ek olarak ayetleri yalanlayanlar ve kibirlenenler için göğün kapılarının da açılmayacağı ve onların cennete girmeyecekleri⁴⁷ belirtilmektedir ki burada günahkarlar için göğün kapılarının açılmaması onların Allah'ın arşına bağışlanmak için çıkamayacaklarını ifade etmektedir. Her ne kadar yargılanma için insanların gökte olan sarayda Allah'ın huzurunda yargılanmak için çıkacakları açıklansa da; diğer bir bağlamda ise Allah yargılama meydana getirmekte, melekler saf saf dizilmiş olarak onu karşılamakta, orada Allah'ın izin verdiğinin dışında hiç kimse konuşamamakta ve ancak doğruyu söylememektedir.⁴⁸ Diğer bir bağlamda ise Allah tıpkı dünyada kralların taşınır tahtlarla görevlilerin omuzlarında yargılama meydana gittiği gibi, Allah da arşı taşıyan sekiz meleğin omuzlarında yargılama meydana gelmektedir.⁴⁹

Gökle ilgili anlatımlarda gökte herhangi bir delik ve yarığın olmadığına dikkat çekilmektedir. Sözgelimi "*O, yedi göğü tabakalar şeklinde yaratandır. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak görüyor musun? Sonra tekrar tekrar bak; bakışların âciz ve bitkin hâlde sana dönecektir. Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık. Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık*"⁵⁰ ayetlerinde gökte bir çatlağın olmadığına ve insanın defalarca baksa da bir çatlak göremeyeceğine vurgu yapılmaktadır. Diğer bir bağlamda da "*Üstlerindeki göğü düşünmezler mi? Onu nasıl bina ettik, nasıl donattık! Onda hiçbir yarık yoktur*"⁵¹ ayetinde gökte hiçbir yarığın olmadığına dikkat çekilmektedir. Müfessirler bu ayetlerin yorumunda genel olarak göğün düzenli ve olgun yaratılmışlığına vurgu yapsalar da; gerçekte gökte çatlak ve yarığın olmaması oradan bilgi çalmak isteyenlerin bu isteklerine erişemeyeceklerine ve bunun nedenin de göğün korunmuş olduğuna dikkat çekilmektedir. Çatlak ve yarık ancak cisimde olur. Bu anlatımlar nedeniyle göğün maddi bir şey olduğu söylenemez. Vahyin ilk muhataplarının gök algısına

⁴⁵ Mâturîdî, *Te'vilât'u Ehli's-Sünne*, 9/464.

⁴⁶ Nebe 78/17-19.

⁴⁷ A'râf 7/40.

⁴⁸ Nebe 78/38.

⁴⁹ Hakka 69/17.

⁵⁰ Mülk 67/3-5.

⁵¹ Kaf 50/6.Hakem

göre göğün somut bir nesne olduğu söylenebilse de, bu anlatımlarda göğün korunmuşluğuna da vurgunun yapılması göğün her türlü bilgi çalınmasına karşın korunması şeklindeki yorumumuzu haklı çıkaracaktır.

Sonuç

Kur'an'ın gök cisimlerini anlatmadaki temel amacı, onların var edilmesinde ve düzenlenmesinde tek yaratıcı ve düzenleyici olarak Allah'ın olduğunu vurgulamaktır. Bu anlatımlarda muhatapları bilgi seviyesine ve anlayışına uygunluk arz eder. Bu amacından ötürü Kur'an'da herhangi bir gök cismiyle ilişkili anlatımlar "odur ki..." şeklinde başlamaktadır. Gök cisimleriyle ilgili anlatımların sonunda düşünen, akleden, işiten, bilen vs. bir topluluk için ayetlerin olduğuna vurgu yapılmaktadır. Gök cisimlerinde düzen ve amacın düşünenler için bir ayet olması, asıl olarak onlar hakkında farkındalık oluşturanlar için bir anlam ifade ettiğinin vurgulanmasıdır. Buna ek olarak gök cisimlerinin Allah'ın varlığının ayeti olduğuna ilişkin anlatımlar da mevcuttur.

Gök cisimlerinin hareketlerine bağlı olarak insan tarafında geliştirilen uygulamalar, gerçekte Allah tarafından bu uygulamalara elverişli olması için düzenlendiğine atıflar mevcuttur. İnsan zamanı ölçmek için bir ölçüt geliştirmiş ve buna da herkes uymuştur. Farklı toplumların farklı zaman ölçüleri geliştirmiş olmaları, bu düzenlemelerin sadece bir gök cismiyle bağımlı olmadığına işaret etmektedir.

Kur'an'ın amacı insanlara fiillerinde yok göstermek olduğundan, etrafındaki varlıkları geliştirmiş olduğu bilimsel yöntemler ve araçlarla çözümleyecek olan insanın kendisidir. O bu varlıkları özelliklerini dikkate alarak isimlendirmekte, onları çözümlemekte, sentez yapmakta ve böylece yeni nesneler ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında din dili veya vahyin dili ile bilimsel dil arasında bir ilişki mevcut değildir. Kur'an'ın dili amacına uygun olarak sosyolojiktir ve bilimin dili de kendi amacına uygun olarak ontolojiktir.

Kaynakça

- Acurrî, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseyin, *eş-Şerîa*, thk. Abdullah b. Ömer b. Süleymân ed-Dumeycî, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1999).
- Ali, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, (Bağdat:1993), 7/50.
- Bîrûnî, Ebû Reyyân Muhammed b. Ahmed, *el-Âsâru'l-Bâkiye fî'l-Kurûni'l-Hâliyye*, Kahire 2007, 6.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, Sahih, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsiru'n-Nâsir, (Dâr'u Tûku'n-Necât, h.1422), 8/119.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, thk. Muhammed Siddik el-Minnşâvî, (Kahire: Dâru'l-Fadîle, trs), 18.
- Gazâlî, Ebû Hâmid, *el-Hikmet'u fî Mahlûkâtillâh*, thk. Muhammed Reşid Kabânî, Beyrut 1976.

- Gezer, Süleyman, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009);
- Hacımuftuoğlu, Halil, *Allah'ın Krallığı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011).
- Harputi, Abdullatif, *Tenkıhu'l-Kelam fı Akaid-i Ehli'l-İslam*, I. baskı, (İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, h. 1328), 378.
- İsfehânî, er-Râğıb, *el-Müfreât fı Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Davûdî, (Beyrut: Dâr-u'l-Kalem h. 1412), 203.
- Kırca, Celal, "Kur'ân ve Tabii Bilimler", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları I*, ss.183-206, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000)
- Kırca, Celal, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, (İstanbul: Marifet Yayınları, trs.).
- Mâturîdî Ebû Mansûr, *Te'vilât'u Ehli's-Sunne*, thk. Mecdî Baslûm, (Beyrut: Dâru'l-Kurubi'l-İlmiyye, 2005).
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed, *en-Nüket'u ve'l-Uyûn*, thk. Seyyid İbn Abdi'l-Maksûd b. Abdi'r-Rahîm, (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, tr.), 4/306-307.
- Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut: Dâr'u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420, 13/79-80.
- Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan, (Dâr'u İbn Affân, 1997).
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fı Te'vili'l-Kurân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000)
- Taslaman, Caner – Doku, Enis, *Kur'an ve Bilimsel Zihnin İnşası*, (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015);
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım, *el-Keşşâf'u An Hakâik'i Ğavâmidit-Tenzîl ve Uyûni'lEkâvîl fı Vucûhi't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-Arabî, 1407, 1/234.